

BOGANMELDELSER

Påföljdsbestämning. Straffrättsliga studier utgivna till hundraårsminnet av Ivar Strahls födelse under redaktion av professor Nils Jareborg. Svensk Juristtidning 2/1999.

Svensk Juristtidning 2/1999 med titeln *Påföljdsbestämning* är ett jubileumsnummer som har utgivits för att hedra hundraårsminnet av Ivar Strahls födelse. I artiklarna behandlas de bestämmelser om straffmätning och påföljdsval som trädde i kraft i Sverige år 1989. De reformer som trädde i kraft i början av år 1999 berörs bara kort.

Differentierat påföljdssystem

Festskriften inleds med *Erland Aspelins* artikel om straffsystemets historia "*Straffets grunder — historisk bakgrund*". *Dag Victor* belyser för sin del olika straffteorier i artikeln "*Påföljdsbestämning i ett differentierat påföljdssystem*". Victor utgår från frågan hur preventiva faktorer skall kunna förenas med en straffvärdeorienterad teori. Enligt Victor har det nuvarande påföljdssystemet i Sverige utvecklats utifrån individualpreventiva överväganden och innehåller fortfarande prognostiska drag, dvs. värdelement som hänför sig till prognoser om lagöverträdarens framtida beteende. De viktigaste frågorna gäller återfallets inverkan på straffet samt straffsystemet för unga lagöverträdare.

I dessa fall görs prognosen dock inte enligt Victors förmenande utgående från lagöverträdarens prognostiserade brottslighet i varje enskilt fall. I sitt beslutsfattande tar domstolen allt mer schablonmässigt hänsyn till prognostiska faktorer, vilka bygger på en kategorisering av lagöverträdarna och en allmän medvetenhet om de risker som är förknippade med en viss typ av brottslighet samt återfall. Blicken riktas inte mot eventuella framtida brott utan bakåt mot begångna brott. Mot denna bakgrund är det enligt Victor möjligt att beakta prognostiska faktorer utan att kränka likabehandlings- och förutsebarhetsprinciperna i straffrätten.

För att prognostisering emellertid skall kunna godtas förutsätter Victor att lagstiftaren utgår från följande premisser: i straffrätten bör ändamålsprövning och prognostisering normalt användas bara i en begränsad omfattning och endast om resultatet därigenom blir lindrigare för lagöverträdaren (s. 140).⁴

Här ger vissa av Victors motiveringar dock anledning att misstänka taskspeleri; detta gäller i synnerhet idén om att det inte är fråga om framåtblickande brottslighetsprognoser utan en del av bedömningen av begångna brott. Enligt mitt förmenande kan slutresultatet vara detsamma, dvs. någon form av prognos för hur en person betar sig i framtiden. Något kritisk kan man också ställa sig till påståendet att vi tack vare så goda kunskaper i kriminologi är kvalificerade att fatta beslut med vittgående konsekvenser för individen. Även de grymaste avgöranden om internering eller tvångskastrering eller tvångssterilisering från tiden för behandlingsideologin fattades i regel i god tro i enlighet med den tidens forskningsrön.

Mina spontana reaktioner stämmer i det stora hela överens med det som *Martin Borgeke* och *Stefan Reimer* nämner i sin kommentar till Victors artikel (*Påföljdsbestämning i ett differentierat påföljdssystem — en replik*). De gör oss uppmärksamma på att det inte finns hållbara forskningsresultat som talar för behandlingsinriktade individualpreventiva hänsyn. Av denna anledning vore det således välmotiverat att slopa sådana kriterier. Ett slopande kunde enligt Borgeke och Reimer emellertid leda till strängare straff och hårdare

attityder mot lagöverträdarna. Författarna anser därför att det av bl.a. skälighetsskäl skall vara möjligt att utan prognoser eller behovsbedömningar beakta faktorer som hänför sig till personer eller personliga förhållanden (s. 149).

Straffvärde

Petter Asps och Andrew von Hirschs artikel har rubriken "*Straffvärde*". Enligt BrB 29:1 skall straff bestämmas inom ramen för den i lagen angivna straffskalan efter gärningens straffvärde med beaktande av en enhetlig rättstillämpning. Straffvärde definieras i paragrafens andra stycke. Med straffvärde avses huvudsakligen detsamma som brottets svårhet. Straffvärde är enligt författarna ett relativt begrepp i förhållande till andra brott och i förhållande till samhällsutvecklingen (s. 152). Brottets abstrakta straffvärde fastslås i straffskalan. Författarna är emellertid intresserade av brottets konkreta straffvärde, dvs. det straffvärde som domstolen bestämmer för en enskild, konkret gärning.

Artikelförfattarna granskar två undantag från huvudregeln att straffvärdet skall bestämmas enligt brottets svårhet. Först tar de upp frågan om straffnivån i andra länder kan beaktas vid straffvärdebedömningen. Straffnivån i andra länder blir aktuell endast om man önskar avvika från det straffvärde som bestäms utgående från brottets grovhet — och i praktiken i en straffskärpande riktning. Det var fängelsestraffkommittén som i tiden tog upp frågan om straffnivån i andra länder. Kommittén fann att denna kunde beaktas vid straffvärdebedömningen vid grova internationella brott såsom grovt narkotikabrott eller flygplanskapning och terrordåd.

Författarna anför flera argument mot beaktandet av straffnivån i andra länder (s. 153—154). De hävdar dock att man i rättspraxis har använt straffnivån i andra länder för att höja straffvärdet för narkotikabrotten. Enligt författarna skall denna grund således godtas som vedertagen rättspraxis samt eftersom den nämns i förarbetena och dessutom grundar sig på fakta.²

För det andra diskuterar författarna frågan om allmänpreventiva överväganden kan beaktas vid straffvärdebedömningen.³ Enligt förarbetena till lagen skall allmänpreventiva hänsyn inte få inverka på utgången i det enskilda fallet utan det är lagstiftarens sak att göra bedömningen. I förarbetena såg man det emellertid inte som helt uteslutet att rättspraxis ändras av allmänpreventiva skäl i situationer där en viss brottstyp blir allt allmännare eller mer elakartad.⁴ Författarna menar att det inte finns hållbara grunder för att beakta sådana omständigheter vid straffvärdebedömningen i enskilda brott. Dessa kunde beaktas endast om det fanns ett verkligt allmänpreventivt behov och rationella grunder för att allmänpreventionen också fyllde en funktion i situationerna i fråga. På bägge punkterna är författarna skeptiska.

Vid straffvärdebedömningen utgår man enligt författarna från typfall. Det aktuella enskilda fallet jämförs med standardfallet inom respektive brottstyp. Förutom brottstyp-interna jämförelser bör jämförelser göras till andra brott.

Denna aspekt tas upp av *Josef Zila* i kommentaren (*Kan ett brotts straffvärde som domstolen fastställer skilja sig från brottets "verkliga" straffvärde?*) till von Hirschs och Asps artikel. Han gör gällande att von Hirsch och Asp antar att det finns ett "riktigt" straffvärde som det bara gäller för domstolen att finna. Enligt mitt förmenande är Zilas kritik delvis oberättigad. von Hirschs och Asps anvisningar om relativ och jämförande straffvärdebedömning visar hur straffvärdet för ett konkret brott förankras i ett abstrakt straffvärde, i helheten av straffbestämmelser och i rättspraxis.

Zilas uttalande om att det konkreta brottet inte har något annat "verkligt" straffvärde än det som domaren just i detta enskilda fall — inom ramen för de förutsättningar som nämns i lagen — bestämmer, är rätt förbryllande. På denna grund vore följaktligen det enskilda straffvärdeavgörande som domaren fattar utom räckhåll för extern bedömning eller kritik så länge som verksamheten faller inom "lagliga ramar". Det förefaller emellertid som om Zila faktiskt är av denna mening när han om rådande rättspraxis ytterligare konstaterar: "Detta är domstolarnas prerogativ såsom samhällets representanter med uppdrag att medverka till upprätthållande av en dräglig ordning i landet." (s. 180)

Nils Jareborg behandlar straffvärdefrågor med avseende på flera brott, dvs. den samlade brottslighetens straffvärde vid utmätning av gemensamt straff i artikeln "*Straffmätning vid flerfaldig brottslighet*". Han konstaterar att förarbeten, rättspraxis eller doktrin inte ger stor vägledning. Han menar att man knappast alls har diskuterat frågan om att straffet på sätt och vis "rabatteras" vid utmätning av gemensamt straff. Han förmodar att detta beror på att man misstänkt att en ökad uppmärksamhet i detta hänseende kunde leda till strängare straff. Det skulle förvåna mig om forskarna var så eniga. Olika forskare har i själva verket vitt skilda kriminalpolitiska utgångspunkter.

Jareborg motiverar rabatten såsom den ter sig för lagstiftaren med von Hirschs färgstarka terminologi. Enligt von Hirsch skall lagstiftaren utgå från två premisser. Med spagettistrafpremissen avses att straffet för ett grovt brott måste vara tillräckligt strängt och inte "som kokt spagetti". "Livet-är-kort"-premissen förutsätter för sin del att ett fängelsestraff alltid skall ha ett föreskrivet absolut straffmaximum. När straff utmäts för flera brott nås det absoluta taket snabbt om en kumulativ straffmätning tillämpas, dvs. om de enskilda straffen bara sammanräknades till fullo. Lagstiftaren blir antingen tvungen att godkänna detta eller försöka finna en lösning. Lösningen innebär att man beviljar rabatt vid straffmätning som inbegriper flera brott.

Jareborgs slutsats blir att straffrabatterna vid flerfaldig brottslighet inte kan motiveras med proportionalitetsprincipen. Humanitära och pragmatiska synpunkter har däremot avgörande betydelse. Jareborg lämnar osagt vilka slutledningar som skall dras i ljuset av ordalydelsen i BrB 29:1, enligt vilken den samlade brottslighetens straffvärde är utslagsgivande.

Brottets art

Brottets art är föremål för såväl *Martin Borgekes* artikel "*Brottets art — några tankar kring en svårgripbar företeelse*" samt *Andrew von Hirschs* och *Karin Pålés* artikel "*Artbrott*".

Brottets art tycks vara något rätt oklart i Sverige, vilket också framgår av bägge artiklarna. Enligt förarbetena till BrB 30:4 st. 2 inverkar brottets art på påföljdsbestämningen bl.a. så att domstolen av främst allmänpreventiva skäl kan döma ut ett fängelsestraff för ett brott som har ett lågt straffvärde. Genom att närmare definiera de typer av brott som kan komma in fråga får man en något bättre uppfattning om det syfte som ligger bakom reglerna om brottets art (s. 221). Det är emellertid lätt att omfatta såväl Borgekes som von Hirschs och Pålés slutsats att begreppet — brottets art — är någonting vi väl skulle klara oss utan.

Den i synnerhet i rättspraxis anförda motiveringen att svårbekämpad och svårutredd brottslighet av allmänpreventiva skäl kräver strängare bestraffning förefaller ohållbar. Att lagöverträdaren grips kan som känt vara helt slumpmässigt. Därför kan det i dessa fall te

sig särskilt orättvist om en person som har haft oturen att bli fast skall bestraffas strängare än normalt bara för att statuera ett exempel för andra.⁵

Hänsyn till brottets art betyder inte enligt Borgeke att vissa brottstyper alltid skulle föranleda fängelse (i samband med BrB 30:4). Så kan det inte heller vara, eftersom lagstiftaren då hade angivit endast fängelse som påföljd för brottet. Borgeke hävdar att det är fråga om vissa konkreta gärningar (s. 222). Såvitt jag förstår förespråkar Borgeke att brottets art tolkas utgående från att den konkreta gärningen vid vissa brottstyper (i jämförelse med andra brottstyper) oftare kan vara sådan att det är befogat att välja fängelse framom andra påföljder (s. 228). Den statistik som Borgeke presenterar visar att domstolarna har tillämpat BrB 30:4 häpnadsväckande förnuftigt samt uppenbarligen enligt de riktlinjer som Borgeke nämner och tidigare rättspraxis.

Också Borgeke behandlar frågan om konsekvenserna av att en viss brottstyp har ökat i antal. Borgeke anser att man genom att definiera brottets art bör beakta ökningen vid påföljdsvalet (s. 227). Jag är dock kritisk till detta. Enligt mitt förmenande ankommer omvärderingen på lagstiftaren. Man kan inte utgå ifrån att domstolarna börjar tolka brottsstatistik som ofta t.o.m. är motstridig. I värsta fall anses fängelsestraff berättigat för en brottstyp bara på basis av uppgifter i massmedierna. Att lagstiftaren avgör omvärderingsfrågan garanterar samtidigt att man tar ställning till samtliga samhällseliga medel som finns att tillgå för att åtgärda saken. Ofta är ju straffrättsliga medel och strängare straff inte de enda sätten som kan komma i fråga.

Jag håller med Borgeke när han hävdar att det bakom hela begreppet ligger ett politiskt behov av att helt enkelt bestraffa vissa brott strängare än andra. Vid stiftandet av lagen insågs säkerligen inte vilket mångtydigt och teoretiskt dunkelt begrepp som samtidigt skapades, även om beaktandet av brottets art nog hade sin grund i tidigare rättspraxis. Det är en annan sak att det politiska trycket eventuellt skulle resultera i höjda straffskalor, om det inte var för möjligheten att kanalisera det via begreppet brottets art. Detta skulle för sin del kanske resultera i betydligt mer schablonmässiga påföljdsval, där de särdrag som hänför sig till den konkreta gärningen inte kunde beaktas. Rent politiskt kan begreppet brottets art således vara — om inte genialt — så ändamålsenligt. Samtidigt kan man helt omfatta såväl Borgekes som von Hirschs och Påles uppfattning om att institutet skall tillämpas så restriktivt som möjligt.

von Hirsch och Påle är i sin artikel bekymrade över att artbrottsdefinieringen är beroende av rättspraxis. Detta kan säkert medföra vissa problem. von Hirsch och Påle försöker finna begränsande faktorer för vid vilka typer av brott det vore godtagbart att av allmänpreventiva skäl döma ut en strängare påföljdsart. Författarna betonar att det är fråga om en idealmodell. Modellen är inte heller ett försök att förklara rådande rättspraxis.

I modellen, där författarna strävar efter att begränsa verkningarna av artbrotten, förutsätts att 1) ett strängare straff skall ha en faktisk avskräckningspotential för den person som har gjort sig skyldig till brottet i fråga. Att dömas till fängelse har en mer avskräckande effekt på s.k. vanliga medborgare än på vanebrottslingar för vilka fängelset är bekant. Av denna anledning skall brottet vara sådant till sin karaktär att en genomsnitts-medborgare kan tänkas begå det. Vidare skall risken för upptäckt vara reell för att en s.k. strängare påföljdsart skall ha avskräckningseffekt. 2) Brottet skall också leda till allvarliga konsekvenser eller åtminstone orsaka fara för sådana för potentiella offer. 3) Brottet skall utgöra ett allvarligt samhällsproblem. På helt obetydliga grunder får straffet inte skärpas av allmänpreventiva orsaker.

På ett allmänt plan förefaller kriterierna förnuftiga och godtagbara. Författarna tillämpar dem på vissa brottstyper och kommer till något märkliga resultat. Enligt modellen skulle t.ex. en misshandel i en allmän nöjeslokal leda till fängelsestraff, medan däremot en gatumisshandel som riktar sig mot en okänd inte skulle göra det. Som grund anför författarna att upptäcktsrisken vid gatuvåld är så pass liten att ett eventuellt fängelsestraff har föga avskräckningseffekt. De konstigheter som följer av modelltillämpningen är enligt författarna i själva verket ett utslag av den egna logiken bakom allmänpreventivna (s. 254). På denna punkt kan man vara enig med artikelförfattarna. Om allmänpreventiva grunder tillämpas vid utmätningen av enskilda straff eller vid påföljdsvalet, kan resultaten vara besynnerliga.

De skärpta fängelsestraffen har — såsom författarna konstaterar — sin största allmänpreventiva effekt när det gäller s.k. vanliga medborgares brott. Om detta kriterium ansågs utslagsgivande vid definieringen av artbrotten, skulle till artbrotten hänföras helt andra brott än de som i rättspraxis klassificeras som sådana. När ordinära medborgare begår brott är det vanligen fråga om trafikbrott. Med undantag för upptäcktsrisken uppfyller trafikbrotten⁶ dessutom alla övriga av författarna nämnda kriterier.⁷ Det faktum att man inte i förarbetena till lagen har klassificerat trafikbrott som ett s.k. artbrott som leder till fängelse torde bekräfta att klassificeringen i mycket hänför sig till det som Borgeke kallar politisk ändamålsenlighet.⁸ Ätminstone i Finland vore det politiskt inopporunt att yrka fängelsestraff för fortkörning och andra trafikbrott.

Jag befarar för övrigt att man i praktiken är mer benägen att som artbrott klassificera smärre brott med ett lågt straffvärde begångna av marginalgrupper som upplevs såsom hotande, ungdomar eller utlänningar, och inte egentligen sådana brott som faktiskt begås av den stora allmänheten. Det förhåller sig med andra ord helt tvärtom mot vad von Hirschs och Påles allmänpreventionsbaserade idealmodell skulle förutsätta. Som ett utmärkt exempel nämner författarna att Västerås tingsrätt har klassificerat klotter, dvs. graffiti, som ett brott på vilket skall följa fängelse (s. 254). Som ett finskt exempel kunde tas det långa ovillkorliga fängelsestraff som en djurskyddsaktivist ådömdes i tingsrätten för stöld av försökskaniner.

Malin Thunbergs kommentar till von Hirschs och Påles artikel har rubriken "*På vilka grunder särbehandlas artbrott i dagens rättspraxis?*". Genom att undersöka rättspraxis försöker hon utrona de verkliga skäl som ligger bakom klassificeringen av artbrotten. Det visar sig att klassificeringen inte har skett på särskilt följdriktiga grunder i praktiken, utan snarare utgående från "en domares intuition". Hon anser att brotten ofta har klassificerats såväl på allmänpreventiva som individualpreventiva grunder. I rättspraxis har också uppenbarligen med hänvisning till brottets art ådömts fängelse för gärningar vilkas straffvärde har ansetts högt, dvs. dessa två centrala begrepp har blandats ihop (s. 263).

Kort om vissa andra artiklar

Per Ole Träskman behandlar återfallsproblematiken i artikeln "*Om återfall i brott*". Vid straffmätningen beaktas återfall i brott inte som en del av brottets straffvärde.

Till återfallts straffskärpande effekt hänför sig den av Träskman nämnda "dödsspiralen" (s. 206), med vilken avses att samma omständighet beaktas upprepade gånger i olika skeden av beslutsprocessen. Denna mångfaldiga inverkan av försvårande omständigheter vid påföljdsbestämningen nämner även Borgeke i samband med behandlingen av straffvärde och brottets art.

Peter Lundkvist tar i sin artikel "Åtalsunderlåtelse och förundersökningsbegränsning vid flerfaldig brottslighet" upp frågor om åtgärdseftergift vid förundersökning och åtals-
eftergift i situationer som omfattar flera brott. Trots rubriken handlar bara en liten del av artikeln om flerfaldig brottslighet. Författarens idé går däremot ut på att eftergifterna i fråga bör ha samma rättsverkningar, eftersom de fattas på samma grunder och det ofta är slumpartat i vilket skede dessa meddelas. Med rättsverkningarna avser han främst registrering av besluten.

Både Fredrik Wersäll (*Betydelsen av samtycke vid icke frihetsberövande påföljder*) och Ulrika Kvarnsjö och Elisabeth Lager (*Den dömdes möjligheter att disponera över verkställighet av fängelsestraff*) betonar en pragmatisk inställning vid revideringen av påföljdssystemet. Av Wersälls artikel erinrar jag mig särskilt att den tilltalades samtycke vid valet av påföljd kan ge upphov till såväl principiella som tekniska processuella problem, t.ex. i situationer där den tilltalade förnekar sin skuld.

Till slut

Orsaken till att man i Sverige har skapat begrepp som straffvärde och brottets art och att det finns en omfattande litteratur på området står troligen att finna i det faktum att påföljdsslagen är så pass många. För att kunna bemästra förhållandena mellan de olika påföljderna torde man behöva diverse hjälpbegrepp. Straffsystemkommittén föreslog rent av ett helt nytt begrepp, "brottets karaktär", som skulle beteckna resultatet av den helhetsbedömning som gjordes utgående från de olika brottsmomenten, straffvärdet och brottets art.⁸ Det återstår att se vilka motsvarigheter vi blir tvungna att skapa i Finland — åtminstone i rättsvetenskapen — när antalet påföljdsarter i samband med revideringen av påföljdssystemet troligen ökas.

Lena Andersson

Lagstiftningsråd, Finland

Översatt från finska av Lenita Häggblom

Noter:

¹ Av de exempel som Victor nämner är detta tillämpligt på särbehandling av ungdomar men inte på återfall.

² Catharina Sitte Durling är — med rätta — mycket kritisk till detta i inlägget "En kommentar i "straffvärdets gränsländ". Hon betvivlar också att denna ståndpunkt finner stöd i rättspraxis, s. 185.

³ Vad jag kan förstå har även den omständigheten att utländska straffnivåer tillmätts relevans sin grund i allmänprevention, dvs. safe havens-bekämpning. Därför borde man kanske i detta sammanhang snarare tala om *andra* allmänpreventiva grunder.

⁴ Catharina Sitte Durling anser i sin kommentar att allmänpreventiva faktorer saknar anknytning till brottet, varför de inte kan beaktas vid fastställandet av det konkreta straffvärdet utan uttryckligt stöd i lag, s. 185—187.

⁵ Också von Hirsch och Påle fäster uppmärksamhet vid denna allmänna orättvisa som hänför sig till beaktandet av allmänpreventiva faktorer (att offra en person för det gemensamma goda).

⁶ Även upptäcktsrisken kan ökas på det sätt som författarna förutsätter, dvs. genom effektiviserad trafikövervakning från polisens sida.

⁷ Straffvärdet för ett trafikbrott är lågt; ett fängelsestraffhot vid trafikbrott vore verkligen för ett stort antal medborgare; gärningen har allvarliga konsekvenser för potentiella offer; fortkörning som resulterar i trafikolyckor och trafikdöd är ett allvarligt samhällsproblem.

- * Av trafikkbrotten är det faktiskt bara grov ulovlig körning som omfattas av Borgekes domstolsstatistik.
- * Straffsystemkommittén (SOU 1995:91), s. 128.

Anders Bratholm: Politi, påtalemyndighet, presse og rettssikkerhet. Politivoldssaken i Bergen – foran og bak kulissene. Tano Aschehoug. Oslo 1999.

"Det som har skjedd i denne saken, skulle ikke ha skjedd i en demokratisk rettsstat med fri presse. Men den virkelighet vi må se i øynene, brakte oss betenkelig nær politistaten. Bare fem personer – dommerne i Høyesterett – kunne hindre rettskatastrofen. Det holdt. Høyesterett vedtok enstemmig at de syv bumerangsakene skulle gjenopptas. Det ble da stukket hull på en verkebyll som omfattet noe langt mer enn syv som ble dømt uten beviser i Bergen. Det ble også skrevet rettshistorie.

Et voldelig politi i landets nest største by ble avslørt. Samtidig ble politiets metoder for å skjule maktovergrepene avdekket, innbefattet forfølgelsen og trakasseringen av dem som sto for avsløringen. Byens politiledelse og påtalemyndigheten bidro til tilsløringen og forfølgningen av dem som påviste volden, godt hjulpet av Bergen Politilag og Norsk Politiforbund.

Forskerne, som avslørte politiovergrepene, ble satt under politietterforskning. Det samme skjedde med Amnesty International som bidro til å avsløre maktovergrepene. I stedet for å utføre en kritisk, undersøkende journalistikk på dette området, sto store deler av pressen for en tilslørende og ukritisk journalistikk. Et positivt unntak var to NRK-journalister som opplevde å bli satt under politietterforskning p.g.a. sine avsløringer av Bergen-politiet."

Slik begynner Anders Bratholms nye bok *Politi, påtalemyndighet, presse og rettssikkerhet. Politivoldssaken i Bergen – foran og bak kulissene*. Det er en fantastisk og skremmende historie som rulles opp. At denne historien fikk en slags lykkelig slutt, har Bratholm sjøl en stor del av æren for. Han er det nærmeste vi kommer en Zola med sitt "J'accuse" i dagens Norge.

Det startet med et ganske alminnelig forskningsprosjekt om vold. Edvard Vogt og Gunnar Nordhus ville kartlegge volden i Bergen gjennom en offerundersøkelse. Til sin overraskelse fant de et markant innslag av politivold i ofrenes beretninger. Da undersøkelsen ble offentliggjort i 1981, brøt helvete løs.

Bratholm sjøl ble trukket inn i saken da departementet nedsatte et granskningsutvalg. Dette utvalget skulle undersøke påstandene om politivold i Bergen som ble framsatt i rapporten til Vogt og Nordhus. Som medlem av granskningsutvalget fant Bratholm at forskningsrapporten var pålitelig, i det store og hele ga den et riktig bilde. Dermed havnet han i konflikt med en mektig allianse av politi, påtalemyndighet, presse og store deler av det toneangivende miljøet i Bergen by. Etter at Oslo-politiet hadde etterforsket påstanden om politivold blant kollegene sine i Bergen, og renvasket dem på en stort anlagt og nøye regissert pressekonferanse, var både de opprinnelige forskerne og Bratholm stemplet i store deler av offentligheten. Det neste som skjedde, var at flere av de informantene som hadde forklart seg til Bratholm og voldsforskerne om politivold de hadde vært utsatt for, ble tiltalt og dømt i retten for falsk forklaring. Dette er de såkalte "bumerangsakene". Det tok nærmere ti år før disse sakene ble gjenopptatt, etter Høyesteretts kjennelse i janu-

ar 1998. Seinere samme år ble de tidligere "bumerangdømte" frifunnet i gjenopptakelsessaken. Men for noen kom oppreisningen for seint.

I de 17 årene som gikk fra forskernes rapport ble publisert til hele sakskomplekset endelig fikk et punktum med frifinnelsene i gjenopptakelsessaken, skjedde det utrolige ting. Anklagene om politivold i Bergen ble møtt med en gigantisk dekkoperasjon, der det nok var både bevisste, halvbevisste og bevisstløse deltakere. Forskerne ble ikke bare etterforsket, men også utsatt for grove politiprovokasjoner. Om Bratholm ble det spredt hardnakkete rykter om at han var senil. Vitner endret plutselig forklaring. En av de tiltalte i bumerangsakene begikk sjølmord. Ja, Bratholm antyder til og med at en mystisk, uoppklart forsvinning kan ha sammenheng med politivoldskomplekset. Dette er altså stoff til den typen kriminalroman vi helst vil slippe å oppleve i virkeligheten.

Bratholms form er ikke kriminalromanens, men dokumentasjonens. Den er på sett og vis like rystende. Bratholms ærend er først og fremst å dokumentere det som skjedde, og det som ble sagt fra de ulike aktørene i løpet av disse 17 årene. Men han reiser også mer sosiologiske problemstillinger, særlig rundt "lojaliteten" blant politifolk. Den sterke "lojaliteten" gjør at politifolk dekker hverandre, også når det er begått overgrep. En kollega vitner ytterst sjelden mot en annen. Den som bryter denne regelen, risikerer å bli frosset ut. En slik kultur gjør det ytterst vanskelig å komme politivolden til livs. Bratholm spør seg også hvorfor påtalemyndighet og rettsinstanser i hovedsak ble medspillere for politifolkene. Ett av svarene er at jurister som er sosialisert i politisystemet fortsatt preges av dette når de havner i andre posisjoner. Og hva med pressa? Kriminalreporterernes avhengighet av politiet som kilde gjør at de ikke biter den hånden som mater dem. De kritiske medieblikkene på politivoldskomplekset kom fra journalister utenfor kriminalreporterernes rekke.

Endelig er det fenomenet Bergen. Hva er det med Bergen som gjør at kritikk mot byens øvrighet og elite blir møtt med slikt raseri? De aller fleste av voldsforskeres kolleger på universitetet i Bergen forholdt seg passive, de reiste seg ikke til forsvar for den frie forskningen. Noen deltok aktivt i hylekoret mot voldsforskerne og deres allierte. Men etter hvert vokste det fram ei lita gruppe engasjerte Bergens-intellektuelle, som fikk betydning for at saken snudde. Bergen er en egen sosiologisk studie verd.

Det koster å drive maktkritisk forskning. Trass i at de fikk oppreisning til slutt, er det en viss fare for at den behandlinga voldsforskerne fikk, kan ha en almenpreventiv effekt. Hvem vil ofre så mye når det finnes nok av mindre utfordrende emner å forske på? Les boka, som en skremmende historie om hva som kan hende i et land vi tenker på som svært fredelig, demokratisk, åpent og ukorrupt. Og tenk den tanken at verken Bratholm eller den håndfullen andre enkeltpersoner som aldri ga opp å få snudd urett til rett, ikke hadde engasjert seg. Da hadde vi sittet igjen med et halvglemmt minne om tendensiøse og upålitelige forskere, som så politivoldsspøkelser ved høylys dag.

Kjersti Ericsson
Oslo universitet

Marcus Felson: *Crime and Everyday Life*. Pine Forge Press, Thousand Oaks, 1998 (Second Edition). ISBN 0-8039-9097-9. 223 s.

Detta är en trevlig, engagerande och lättläst lärobok i kriminologi, som även mer försig-

komna kan ha stor glädje av. En av Felsons utgångspunkter är att kriminologi skall ha ett praktiskt värde. Den skall ta fram nyttiga kunskaper som kan bidra till att brott förebyggas. Kriminologin har pendlat mellan utopi och hopplöshet, där man antingen föreslagit radikala omvälvningar med stora brottsminskningar som följd, eller konkluderat att det nog realistiskt sett inte finns särskilt mycket att göra. Felson står i stället för "...a nonutopian optimism. We can reduce crime here and there, but not forever. We can make major achievements but have to keep striving." (164-165) Till synes utgör boken något av en paradox. Samtidigt som den genomgående utgår från en teori är den faktabaserad med massor av exempel. Jag har faktiskt knappast tidigare läst en bok som så konsekvent återspeglar en teori. Grunden utgörs av den s.k. rutinaktivitetsteorin (se nedan). Denna vägledande teori har Felson kompletterat med element från kontrollteori samt från rationelltvalteori.

Boken består av nio kapitel. I det första tar författaren upp tio felaktiga uppfattningar om brott; t.ex. att det är de grova och dramatiska brotten som dominerar, att brottslingar i någon fundamental mening skiljer sig från oss någorlunda laglydiga eller att brottsligheten skulle bero på olika samhällsliga missförhållanden. (Inom parentes vill jag nämna att när jag läste första upplagan från år 1994 tyckte jag att Felson trivialiserade brottsligheten. Nu i efterhand kan jag konstatera att jag skakad av fältstudier med polis i amerikansk högbrottsmiljö var drabbad av bilden av brottslighetens grovhet. Efterföljande besök och guidningar i det amerikanska samhället, delvis av författaren själv, har givit mig en mer balanserad syn.)

I kapitel två redogör författaren för hur han inkorporerar rationelltvalteorin och kontrollteorin med sitt rutinaktivitetsperspektiv. Felsons utgångspunkt är att brott uppstår av frestelser utan kontroll. Författaren ger konkreta exempel genom att bland annat granska hur kontrollen varierar för ungdomar med frånvaro eller närvaro av vuxna eller hur han menar att fattigdom är kopplad till brottslighet.

Först i tredje kapitlet – "Chemistry for Crime" – redogörs för rutinaktivitetsteorin genom exempel. Enligt teorin uppstår brott när: (1) en motiverad gärningsman, (2) lämpligt brottsobjekt och (3) avsaknad av en kapabel person som kan ingripa, sammanfaller i tid och rum. En av konklusionerna är att brottslingen bara är en av komponenterna i ett brott och kanske heller inte den viktigaste.

Kapitel fyra består av en redogörelse för hur brott uppstår av vårt levnadssätt vare sig vi bor på landet, i en småstad, en förort eller i storstad. Det påverkar hur människor och ting rör sig i tid och rum och därmed även brottsligheten. Här märks tydligt Felsons bakgrund som geograf samt hans kosmopolitiska perspektiv. Även en europé kan lätt fångas av resonemangen. Ett centralt kapitel är det femte, där hans tes är att samhällsförändringen lett till att det uppstått en obalans mellan å ena sidan unga människors naturliga förmågor och intressen och å andra sidan de uppgifter som erbjuds dem i vår typ av samhälle. Kombinationen av frestande ting, isolerande fritid, övergivna bostadsområden och stora skolor har bidragit ungdomars inblandning i brott. För en skandinav är dessa resonemang lätta att ta till sig och speglar diskussioner som tidigare förts inom den nordiska och särskilt den norska kriminologin.

Hur ett brott leder till ett annat diskuteras i det följande kapitlet. Författaren tar upp fenomenet både på individ- och samhällsnivå – återigen genom frikostiga exemplifieringar. I sin analys tar Felson upp en paradox: När brottsligheten i områden med anknytning till nöjeslivsaktiviteter blir för stor, minskar båda illegala och legala aktiviteter; dvs.

ibland minskar brott på grund av hög brottslighet. De efterföljande kapitlen sju och åtta har en praktisk infallsvinkel. I kapitlet "Local Design Against Crime" går Felson tillbaka till några av klassikerna. Janet Jacobs, Oscar Newman och Ray Jeffrey, som tagit upp temat om hur vår fysiska omgivning underlättar eller försvårar social kontroll och därmed även får konsekvenser för brottsligheten. Senare forskning har visat att en del av idéerna inte riktigt stämt, men att det går att åstadkomma betydande resultat genom utformning av miljön.

I följande kapitel tar Felson upp den situationella brottspreventionen, något som författaren är en varm anhängare av. Lite förenklat är utgångspunkten den att det är svårt, för att inte säga omöjligt, att göra om människor så att de blir bättre och därmed mindre benägna att begå brott. Däremot går det att förändra situationer så att det blir mer rationellt att inte begå brott. Efter en kort historik och förklaring av grundläggande principer ges erfarenheter av situationell förebygging för tretton olika specifika kategorier av brott. Även här finns en paradox och faktiskt samma som i Felsons bok. Till synes är den situationella ansatsen inte särskilt teoriorienterad. Teori bör undvikas. Åtgärder skall vara specifikt inriktade och bör vidtas på sådant sätt att det verkligen går att ta reda på om de är effektiva eller ej. Det är det praktiska resultat som till syvende och sist räknas. I själva verket bygger ansatsen på några fundamentala teorier (rationelltval, rutinaktivitet och kontrollteori) – precis som Felsons bok.

I det avslutande kapitlet diskuteras möjligheten att förutsäga brott och ges en vägledning i hur det kan gå till. Utgångspunkten är inte statistisk, utan teknologisk. Vilka förändringar sker i teknologin och hur ändrar den, eller kommer att ändra, våra vardagsbeteenden? Ett av exemplen som ges rör CD mediet för musik. Felson visar hur kriminaliteten påverkas av i vilken fas mediet befinner sig. Ett annat är betydelsen och konsekvenserna av det kontantlösa samhället. Den brottsminskning av stöld och våldsbrott som ägt rum i USA under senare delen av 90-talet vill Felson till stora delar tillskriva det faktum att vi numera inte alls på samma sätt som tidigare rör oss med stora mängder kontanter. Men det finns även trender att bevaka och som kan leda till nya brottsökningar, som exempelvis CD mediets efterträdare.

Denna den andra upplagan utgörs av en rejäl omarbetning av den första. Jag får nog medge att jag utifrån mina egna erfarenheter och utgångspunkter haft särskilt lätt att attraheras av Felsons bok. Den kan måhända vara svårare för andra att ta sig till. Men låt inte detta hindra en genomläsning. Som jag inledningsvis nämnde är den fängande och lättläst. Det underlättas av att författaren summerar varje kapitel med ett antal punkter och sedan kommer med några frågor eller uppgifter. Men boken är skriven så att man ofta på egen hand utifrån egna erfarenheter börja reflektera över brott och samhälle. Denna bok borde enligt min mening vara utmärkt kost på de institutioner som utbildar poliser. Det som gör den särskilt lämplig är dess betoning på praktik och minimala teoretiska överlast.

Johannes Knutsson
Politihøgskolen i Oslo

Hartmut-Michael Weber: *Die Abschaffung der lebenslangen Freiheitsstrafe - Für eine Durchsetzung des Verfassungsanspruchs*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1999. 474 s. ISBN 3-7890-4666-3.

Denna innehållsrika och viktiga bok är en uppdaterad version av författarens habilitationsarbete, framlagt 1996 vid Freie Universität Berlin. Weber är professor vid Fachhochschule Fulda.

I tysk rätt är livstids fängelse obligatoriskt vid mord (StGB § 211), och i praktiken används livstids fängelse så gott som enbart vid mord. Mordparagrafens begreppsbildning är i allt väsentligt densamma idag som när den utformades av naziregimen. Ett stigmatiseringssyfte är alldeles tydligt: man avviker från normal lagstiftningsteknik i och med att gärningsmannen inte döms för mord utan för att vara mördare. 1976 hade Landgericht Verden modet att förklara livstids fängelse vid mord vara författningsstridigt. Året därpå bestämde emellertid Bundesverfassungsgericht att så inte är fallet, under vissa förutsättningar. En av dessa förutsättningar var att det även för livstidsdömda skulle finnas en möjlighet att återfå friheten. Lagstiftaren var tvungen att reagera, och 1982 infördes StGB § 57a, som ger viss möjlighet till villkorlig frigivning efter 15 år (som är det längsta tidsbestämda fängelsestraffet i Tyskland). För personer som bedöms som "farliga" eller som ådragit sig "särskilt svår skuld" finns dock fortfarande hinder mot frigivning, även om en viss möjlighet till benådning finns. Antalet livstidsfångar i fängelse ökade, trots lagändringen, under perioden 1977-1989 från 989 till 1179 (varav 55 kvinnor). För många är fortfarande livstids fängelse detsamma som fängelse för resten av livet.

1983 tillät Bundesverfassungsgericht att permission vägras i fall där gärningsmannen ådragit sig "särskilt svår skuld", och 1992 gav domstolen vissa, närmast formella anvisningar om att verkställighetsdomstolen i samband med avslag av en ansökan om villkorlig frigivning måste omvandla ett livstidsstraff till ett tidsbestämt straff. (I ett beslut 1993 fastslog Landgericht Karlsruhe att en 56-årig cancersjuk fånge, som hade högst 5 år kvar att leva och som hade avtjänat 35 år, på grund av brottslighetens karaktär inte kunde släppas förrän han avtjänat 50 år.)

Webers arbete är öppet kriminalpolitiskt, vilket är ganska ovanligt i Tyskland. Han pläderar för avskaffande av livstids fängelse och för en nyreglering av uppsåtligt dödande. Här ligger ett angrepp på Bundesverfassungsgerichts ställningstaganden, som till slut betecknas som bidrag till "straffrättens irrationalisering". Argumentationen är utförlig och mångsidig, stödd av empiriska rön rörande skadeverkningar av frihetsberövande och rörande preventiva effekter: inte bara brottslingens utan även brottsoffrets och dess anhörigas mänskliga rättigheter beaktas. Jag finner argumentationen vara helt övertygande. Såsom Weber nämner i sin epilög har emellertid möjligheterna till en reform försämrats efter lagstiftning 1998 som går ut en kraftigt ökad repression, särskilt beträffande sexualbrott och allmänfarliga brott.

Genom att den tyska rättsliga situationen ställs i centrum för diskussionen kan denna för en utländsk läsare framstå som alltför omständlig. Boken är inte heller lättläst. Men även för utländska läsare finns partier av stort intresse, exempelvis den grundliga genomgången av huruvida livstids fängelse låter sig motiveras utifrån olika teorier om straffets ändamål eller innebörd (s. 164-268). Det mest intressanta avsnittet är för mig kapitel 4 (s. 274-374), där Weber på ett originellt och utomordentligt klargörande sätt utreder relationerna mellan livstidsstraffets existens, medborgarnas ställning och statsmaktens anspråk. Han demonstrerar ingående socialpsykologiska och rätthistoriska insikter, som utnyttjas för en analys av det statliga våldsmonopolets framväxt och olika (av)arter av dess legitimering. Diskussionen utgör ett mycket viktigt bidrag till genomskådandet av politisk fördomsfullhet och omedvetna bindningar till föräldrade ideologier.

Keith Soothill (ed): Criminal Conversations. An Anthology of the Work of Tony Parker. London and New York: Routledge, 1999. 254 s.

Tony Parker hadde tenkt å lage en siste samling samtaler med lovbrøyttere som tidligere er trykt i flere forskjellige bøker. Han hadde skrevet om andre folk som også levde i utkanten av det aksepterte, men det var 'the criminals' han valgte til sin siste bok. Han fikk ikke fullført arbeidet før han døde i 1996. Keith Soothill gjorde det og resultatet ble "Criminal Conversations" som kan oversettes til "Samtaler med personer dømt for lovbrudd". For det er nedskrevete samtaler dette er. Ikke journalistikk, for samtalerne er mer enn lørdagsportretter, iallefall slik de er i norske aviser. Ikke kikkling, sier Southill i innledningen til 1. del, for kjennskap til slike skjebner øker muligheten for mer konstruktive reaksjoner. Ikke livshistorier, de er for korte til det og kretser først og fremst rundt fengsel og lovbrudd. Ikke kriminologi i vanlig forstand, for Parker forsøker ikke å hekte handlinger og hendelser til andre fenomener, drøfter ikke teorier og tenkemåter. Hver enkelt historie har sin egen struktur og er seg selv nok.

Men Parker selv fins i en sammenheng, tegnet opp av Terence Morris i innledningen, som viser at Parker med sine bøker brøt med vanlige forestillinger om lovbrøyttere, som noe helt annet enn alle andre på 1950- og 1960-tallet. Og siden med forestillinger om sosial determinisme på 1970-tallet. Han var tidlig ute ("Five Women" 1965) da han skrev om samtaler med kvinnelige fanger. Parker laget sin egen stil og form basert på en grunnleggende interesse for den enkelte, en sterk tro på at det fins noe ved ethvert menneske som det er verdt å skrive om. Han stilte seg til disposisjon og var "tavlen de skrev sin historie på", som han sa selv.

Parker er fri i forhold til fagkonvensjoner og kan følge den enkelte. Det gjør han. Igjen og igjen. Nye personer og nye historier. Dermed blir den enkelte historien avhengig av at det er noe ved den som forteller. Parker har rett i at det alltid er noe spesielt ved folk. Noen ganger er det er litt lite kanskje, til å komme på trykk, det som er spesielt. Andre ganger er det overveldende. Noen historier må finne seg i å bli konturløse skygger i hukommelsen som går over i hverandre, mens andre stadig melder sitt nærvær i assosiasjoner og tanker. Kanskje Parker synes begge deler er bra? Han har som ett mål å vise at 'lovovertredere er slik som du og jeg', i grunnen ganske vanlige. De skyggeaktige historiene viser kanskje at han klarer dette, men spørsmålet blir hvor grundig det må gjøres. Et annet mål er å få leseren til å forstå og ikke dømme. Etterordet forteller at han ikke ga seg før han fant en linje i den enkeltes historien. Noen ganger er den tydelig, som historien om Janie. Samlet sett oppnår han å vise med all ønskelig tydelighet og sterkere enn mang en kriminologi-bok at lovovertredere er vidt forskjellige, og har til felles bare den ene tingen, at en av myndighetenes mange forskjellige lover har rammet deres handlinger.

Parker hadde et stort reservoar å øse av da han skulle lage sin siste antologi. Han skrev ialt 22 bøker og arbeidet grundig med materialet. Da han forberedte "The Frying Pan" (1970) levde han i et fengsel i tre måneder og tok opp 200 timers samtale som så ble skrevet ut, hvert eneste ord og hø og pauser, korte og lange. Så skrev han nye og nye utkast til han var fornøyd. Med så mange historier som han tilsammen har, kunne han gruppere lovovertredere, som også blir gjort i denne siste boka hans. Her ser kriterier for inndelingen ut til å være: type lovbrudd; antall; livsstil; holdning til lovbrudd. Første gruppe er 'Inadequates', et diagnostisk og overlegent ord for dem som sier at de aldri kan la være å begå lovbrudd, som ikke vil prøve å ikke ville, som bare ikke klarer å være streite; og som også omfatter ett tilfelle hvor lovbruddene springer ut av en gammel forbanelse, som en kvinne brukte 50 av sine 61 år på å oppfylle.

'Villainy' er skurkene, som har lovbrudd som sin valgte livsstil. Flere av dem kunne fått plass i Malin Åkerstrøms bok om 'Crooks and Squares' fra 1985.

'Nonces' er de som er dømt for sedelighetslovbrudd, gjentatte lovbrudd og gjentatte dommer, noen av dem fremstår først og fremst som hjelpeløse overfor krefter som trekker dem i retning av seksuelle handlinger mot gutter, eller mer alvorlige handlinger: "A malady comes upon you" er en av titlene. I større grad enn for andre lovovtredere handler det om hvordan de kan holde ut med seg selv, klare seg overfor familie og omgivelser. "A radio is a very good friend" heter et av disse kapitlene som slutter slik: "Nei, jeg har aldri fått noe brev eller julekort mens jeg har sittet inne. Nei, ikke fra noen. Nei, jeg kjenner ingen, skjønner du" (s. 164).

Bedragerne får også et kapittel, den eneste gruppen lovovtredere hvor Parker er usikker på om det de forteller stemmer, om det er mer eller mindre riktig, mer eller mindre påfunn og tankespinn, og denne usikkerheten overføres til leseren. Dette er den eneste gruppen lovovtredere han ikke klarte å bli litt glad i.

Boka handler om handlingene, men hele tiden også tvillingtemaet: reaksjonene som gjør dem til lovbrudd: hvordan omgivelsene, enten det er familie og naboer eller rettsapparatet, håndterer de brysomme eller de forferdelige og farlige hendelsene. På samme måte som Parker viser at lovbytere er forskjellige, viser han også at de som befolker kontrollapparatet er det: fra dommeren som dømmer en tiltalt til 'preventive detention', åtte års fengsel for gjentatt småtyveri - til politimesteren som omgjorde et hjørne av stasjonen til varmestue for en urolig sjel, stadig dømt for sedelighetslovbrudd.

Parker spør 7 personer: Hva ville du foreslått hvis du var dommeren i din siste sak og skulle gi deg en reaksjon som hadde betydning for at du sluttet å begå lovbrudd? De fikk ikke svare med en gang. Dette spørsmålet skulle de ha klengende på seg en uke. Brutalt? En svarte at han hadde aldri tenkt så hardt i hele sitt liv.

Siste kapittel er for 3 personer som venter på dødsstraff, i USA og England hvor spørsmål om omgjøring til livstid dominerer. I en av sakene deltok Parker for omgjøring.

Boka avsluttes med Parkers punkter for hvordan man skal intervju. De er verdt å lese og huske på for den som er i samme situasjon. Og til slutt et kapittel av Lyn Smith om Parkers måte å arbeide på og hans måte å være på.

Å lese denne boka er på en måte som å være på besøk i et annet nordisk land, kriminologisk sett. For en hel del er likt kriminologiske arbeid, mens andre ting ikke er det, og man begynner å lure på hva forskjellene er, og hva ulikhetene bringer med seg. Man ser sitt eget felt tydeligere: kriminologiske undersøkelser, tilkortkommenheter, som at man ofte savner historiene, detaljene, at virkeligheten er gjemt bak et plastlag som du ikke kommer gjennom. At forfattere ofte peker og gestikulerer så man nesten ikke får øye på intervjupersonene, langt mindre ro til høre hva de sier. Hos Parker er det først og fremst personene som kommer til orde, selv om Parker også er til stede i teksten, gjennom sin måte å lytte på, sine spørsmål, i utskrivning og forming av historiene.

Men man får også øye på kriminologiske arbeiders styrke: at de kan samle tråder, løfte hodet opp over alle enkelthistoriene som Parker tålmodig og nøyaktig tegner opp, og se noen linjer, binde fenomener sammen slik at det blir glimt av forståelse og mulig å huske. Men dermed har vi også valgt perspektiv som det kan være vanskelig å bryte opp fra. Mens Parker fortsatt er åpen for perspektiver.

Parker minner om Ida Elisabeth, en norsk tegner som lager skildringer av steder i Norge hvor alle detaljer, helt ned til det minste lille kronblad, er riktig gjengitt i en personlig stil. Slike skildringer har sin plass. Det har også Parkers bok.

Roger Lane: Violent Death in the City. Suicide, Accident, and Murder in Nineteenth-Century Philadelphia. Ohio State University Press, Columbus 1999. Andra utgåvan. ISBN 0-8142-5021-1. XVII+201 s.

Denna bok är en andra utgåva av ett verk som ursprungligen publicerades 1979. I ett förord av David R. Johnson påvisas betydelsen av Lanes arbete. Historikern Lane var tidigt ute med att metod- och disciplintriangulera genom att knyta samman historiskt arbete och historisk metod med sociologiska dito samt även andra samhällsvetenskapliga discipliner, metoder och resultat.

Lane har studerat den nordamerikanska staden Philadelphia, Pennsylvania, under 1800-talet, närmare bestämt åren 1839-1901. Staden valdes eftersom den industrialiserades tidigt, materialsituationen är god under den valda tidsperioden, och det finns rikligt med historisk litteratur om staden.

Dödligt våld är ett relativt sällsynt brott, men - påpekar Johnson i förordet - det är inte lika sällsynt i USA som på andra ställen. Dessutom är det ett brott som är väldigt svårt att förklara på samhällelig nivå, eftersom de omständigheter som leder till ett enskilt dråp är väldigt personliga och privata till sin natur. Genom att tillämpa en vid definition - Lane inkluderade i sin undersökning förutom mord och dråp även självmord och dödsvallanden - lyckades Lane 1979 greppa de historiska trenderna bland befolkningens dödsfall mer övertygande än någon historiker gjort före honom. Lane valde att studera dödsfall, inte för att han var intresserad av döden som sådan, utan för att han var intresserad av livet på 1800-talet och han använde mortalitetsstatistiken som ledtrådar till de levandes beteende.

Opersonliga data kan avslöja mycket om personliga förhållanden. Om våld definieras som fysiskt hänsynslöst, aggressivt eller destruktivt beteende framstår det som klart att självmord, vållanden och dråp alla är manifestationer av våld. Lane använder sig av mortalitetsstatistik eftersom denna är överlägsen annan kriminalstatistik av främst två skäl. Dels är det troligt att nästan alla våldsamma dödsfall registrerades, dels är det föga troligt att någon registrerades som död mer än en gång. Dessa uppgifter kan därför användas som en unik och viktig socialhistorisk informationskälla.

Boken är uppdelad i ett introduktionsavsnitt, därefter behandlas självmord och olycksfall i var sitt kapitel och mord och dråp i två. Dessa kapitel består av en noggrann genomgång av källmaterialet och källkritiska frågor, resultat presenteras och diskuteras och viktiga slutsatser inom just det ämnet dras. Detta gör att de olika kapitlen kan läsas var för sig, om man är särskilt intresserad av exempelvis enbart dråp eller självmord. En utförlig och intressant sammanfattning av de olika studierna och deras resultat avslutar boken. I ett antal förtjänstfulla appendix behandlar Lane sedan i detalj de historiska källor han använde sig av, hur han kodade "indictments" med datorhjälp samt självmordsdiskussionen "bortom Durkheim". Lane har också en matnyttig kommenterad kritisk bibliografi, där bland annat litteratur som tillkommit efter 1979 presenteras.

Lane ställer upp ett par grundteser när det gäller utvecklingen av dödligt våld och självmord. Sedan 1800-talet har det dödliga våldet minskat och självmorden ökat och detta försöker Lane förklara bland annat med begreppet befolkningstillväxt. Lane finner två alternativa förklaringsmodeller av sambandet mellan ökad tillväxt och ökad oordning i staden.

Den första förklaringsmodellen är sociologisk och lite äldre, med ursprung i Chicago-skolan, hos Weber och Durkheim. Denna modell präglas bl a av att man ser utvecklingen

som en övergång från ett samhälle präglad av *Gemeinschaft* till ett präglad av *Gesellschaft*. Enligt Lane innebar detta synsätt att man såg utveckling - oavsett om det rörde sig om en övergång från ett enkelt till ett komplext samhälle, litet till stort, ruralt till urbant samhälle - som en nedgång eller försämring. Men man beskrev också stadsbornas karaktäristika. På grund av städernas natur medförde stora sådana enorma kontrollproblem. Människorna i städerna förlorade sina primära relationer och utvecklade sekundära sådana istället. Sociala värderingar överförs bäst inom primärgrupper och de sekundärgrupper som kom i dessas ställe - polis, skola och domstolar - lyckades inte helt ersätta dem. Staden underminerade ärvda traditioner och befriade människorna från tvång av olika slag. Städernas tillväxt hade således ett pris, avslutar dessa sociologer, ett pris framför allt i termer av våld.

Den andra förklaringsmodellen är nyare och har formulerats av en senare generation (i förhållande till den ovan beskrivna sociologiska modellen) historiker. Dessa ifrågasätter idén att oordning på något enkelt sätt skulle vara en funktion av tillväxt. Våld är inte, och har inte, varit en funktion enbart av stadens storlek och dess opersonlighet. Varför var i så fall det tidiga och lilla 1800-talets Philadelphia mer upproriskt än det sena och större 1800-talets? På samma gång har dessa historiker en mindre deterministisk syn på kontrollmekanismer: sekundära institutioner kan utgöra en betydande skillnad beträffande beteendet hos stridande element inom befolkningen.

Lane påpekar att dagens forskares ökande användning av statistiska serier har försvarat de äldre föreställningarna om stadens patologiska effekter, men de har i allmänhet inte strävat efter att skapa nya föreställningar. Att försöka ge en alternativ förklaring var därför ett av Lanes syften med studien av Philadelphia.

vilka slutsatser drar då Lane beträffande självmord, vållande och dråp i Philadelphia och hur kan kopplingen mellan tillväxt och oordning förklaras?

Durkheims teori om självmord och anomi knyter an till samhällets sociala struktur, och en liknande förklaringsvariabel som Lane begagnar sig av är disciplinering. Lane finner ett samband mellan självmord och disciplineringsprocessen i samhället, men begreppet kan även tillämpas på beskrivningen av minskningen av det interpersonella våldet. Perioden efter 1860 minskade antalet fall av dödligt våld i Philadelphia, medan självmordsfallen ökade i antal, och denna process förklarar Lane med att den industriella revolutionen nödvändiggjorde nya beteendemönster, som i sin tur verkade disciplinerande på befolkningen i staden. Som exempel anges reglerade arbetstimmar, specialiserade yrken, sträng disciplin och övervakning. Utrymmet för spontanitet och impulsiva handlingar krymptes. På detta sätt internaliserades en starkare kontroll av ens känslor, vilket i sin tur påverkade attityderna gentemot självmord och dödligt våld.

Denna effekt var i sin tur större på de grupper som var mest utsatta för disciplinering: banktjänstemän, högre tjänstemän inom bolag och företag, polis och militär. Inom dessa grupper ökade självmordsfrekvensen medan det dödliga våldet sjönk. Inom de grupper som var minst utsatta för disciplinering var tendensen den motsatta, dvs frekvensen dödligt våld var hög och frekvensen självmord låg. Som grupper vilka var utsatta för låg grad av disciplin nämner Lane framförallt den svarta befolkningsgruppen, en grupp som nästan helt var utesluten från de yrken som påverkades av industrialiseringen.

Lane avslutar med påpekandet att förändring är en selektiv process. Den industriella revolutionen involverade de flesta, men inte alla, som deltog i arbetslivet. De som lämnades utanför uteslöts mer och mer. Så, även om proportionerligt färre människor dräpte

någon, ökade de som begick självmord i antal och kom från ett vidare spektrum av samhället. Den faktiska förekomsten av våldsamma dödsfall (den totala summan självmord, vållanden och dråp) minskade inte under perioden, utan ökade, men ändrade karaktär.

Avslutningsvis vill jag säga att jag fann Lanes bok både välskriven och intressant. Angreppssättet är vidare än de gängse kriminologiska, men det är viktigt att sätta in även dödligt våld som mord och dråp i ett vidare perspektiv, vilket Lane lyckats göra på ett inspirerande och tankeväckande sätt.

Maria Kaspersson
Stockholm universitet

James O. Finckenauer and Elin J. Waring: Russian Mafia in America. Immigration, culture, and crime. Northeastern University Press. Boston 1998. ISBN 1-55553-374-4

Med sin bok om russiske kriminelle nettverk i USA har kriminologene James O. Finckenauer og Elin J. Waring tatt en "dobbel Nelson" som er meget interessant: De avkrefter myten om "den russiske mafia" ganske så ettertrykkelig, samtidig som de gir oss en overbevisende innføring i de eksil-russiske kriminelle nettverkene i USA.

Hierarkiske, stabile, russiske mafiaorganisasjoner med allmektige gudfedre på toppen er så langt fra virkeligheten som vel mulig. Fleksible, illegale nettverk, med noen som kjenner og stoler på noen, som igjen har sine "venner" er mer typisk, iallfall for russiske kriminelle som arbeider utenlands, ikke minst i USA.

En kriminell "organisasjon" kan lett føre til at aktørene blir synlige for politiet og derfor lettere å infiltrere. I tillegg kommer misunnelsen fra andre grupper dersom nye kriminelle prøver å ta over for å monopolisere et illegalt marked. Erfarne aktører vet at slike stormaktsdrømmer er "bad for business".

De russiske immigrantene, som Finckenauer og Waring har gjort seg kjent med, har gått i helt motsatt retning i opplegg som nesten er demokratiske, med partnere som inngår kortsiktige og flate allianser, deler rimelig likt og deretter drar hver til sitt. Miljøene og den kriminelle spisskompetansen er relativt stabile, men oppleggene og alliansene forandrer seg hele tiden, til stor fortvilelse for politifolk som forsøker å etterforske disse gruppene.

Enkelte kriminologer hevder at eksilrusserne tok med seg en kriminell kulturarv fra Sovjettiden, som tilsa at det var moralsk forsvarlig og nødvendig å snyte staten, og at de har lært seg kriminelle teknikker deretter. Det kan være noe i disse påstandene, men de er for enkle og ensidige som forklaring.

Samtlige av de modusene som russiske immigrantene har hatt suksess med i USA har vært kjent i visse amerikanske miljøer fra før. I utgangspunktet har ikke disse russerne gjort noe annet enn å henge seg på en kriminell, amerikansk tradisjon som har vært "dirty" i sig selv. Russernes fortrinn lå i taktisk fornyelse, evnen til å tenke større, og overbevisningen om at det var smartere å satse i økokriminell retning enn på tradisjonell og synlig "vice", som gambling, narkotika og prostitusjon.

De russerne som har gjort det beste i USA, kriminelt sett, har spesialisert seg på å svindle med offentlige avgifter, fortrinnsvis på diesel og fyringsolje. Forsikringssvindler har de også vært ganske dyktige på.

Russerne har opprettet kjeder med fiktive firmaer på grossistnivå, såkalte "daisy cha-

ins" som har bestilt inn enorme kvanta med fyringsolje og diesel, for angivelig å selge til privatboliger, uten offentlige avgifter, slik regelen har vært i forhold til den kundegruppen.

Men istedet har de "solgt" varene til hverandre, på papiret, for å skjule sporene, for tilslutt å selge oljen og dieselen til itetanende bilister og transportører som har betalt full pris, med offentlige avgifter. Deretter har selgeren slått seg konkurs eller bare "forsvunnet" sammen med store formuer i offentlige avgifter, som aldri havnet der de skulle, dvs. i dem amerikanske statskassen.

Innbringende og forslagent, og kriminologisk sett meget interessant, om enn ikke så eksostisk som kriminalromanenes "russiske mafia."

Finckenauer og Warings analyse av disse moduser og gråsonelovbrudd (dvs. blanding av organisert kriminalitet og økonomisk kriminalitet) gir perspektiv langt utover den amerikanske sammenhengen.

Egentlig er det bare en ting jeg lurer på etter å ha lest denne boken, og det er tittelen; *The Russian Mafia In America*. "Den russiske mafia" er jo en myte, slik jeg leser boken, men det er vel ikke meningen at vi skal ha svar på alt, som bestefar pleide å si.

Per Ole Johansen
Universitet i Oslo

Cecilie E. Basberg: Omsorg i fengsel? Oslo: Pax forlag 1999. 115 sider. ISBN 82-530-2085-6.

Boka bygger på forfatterens hovedfagsavhandling i sosiologi, og følger et vanlig fagbokmønster i sin oppbygging. I første kapittel inviteres leseren til å følge forfatterens nysgjerrighet. "Hva slags vilkår har omsorg i fengslene?" er bokens første, interessevekkende setning. Spørsmålet skal besvares gjennom en undersøkelse ved Bredtveit fengsel og sikringsanstalt for kvinner, i utkanten av Oslo. I kapittel 2 blir den omsorgsteoretiske rammen for undersøkelsen drøftet mer inngående. Basberg tar opp og knytter an til forskning og fagdiskusjon av omsorgsyttelse i eldreomsorg, sykepleie og til funksjonshemmede. Basbergs utgangspunkt er at også fengselsbetjenter yter omsorg i sitt arbeid, men de institusjonelle forutsetningene i fengslene kan gi omsorgen få muligheter. I kapittel 3 presenteres undersøkelsens metode og vitenskapsteoretiske ramme. Hun har arbeidet som fengselsbetjent i fem år i det samme fengslet og hadde siste vakt fire år før undersøkelsen startet med en observasjonsperiode som varte 13 dager fordelt over fire uker, gjennomsnittlig 4 timer hver gang. Hun bygger også på intervju/samtale med 7 betjenter (3 menn og 4 kvinner) og 1 fange.

Analysene er tolkende/hermenutisk, og vi får vite at hun har "lett etter gode fortolkninger av empiriske observasjoner som har opptatt meg, for eksempel at betjenter bryter regler" (s. 42). Uten drøfting av validitetsspørsmål gjør Basberg betjentenes regelbrudd til indikator for omsorgsatferd.

I de tre følgende kapitlene (4, 5 og 6) presenteres funn og drøftinger. I kapittel 4 får vi vite at vilkårene for omsorgsarbeid er forskjellig ved de tre fengselsavdelingene som inngår i undersøkelsen, og hvorfor Basberg mener det er slik. Hun har byttet ut avdelingenes bokstavbetegnelse med navn hun selv har funnet på.

Restriktiv avdeling er den første avdelingen de innsatte kommer til, også varetektsfan-

ger som kan ha brev- og besøksforbud, samt fanger som har disiplinærstraff. Som navnet sier, er dette den strengeste avdelingen, med mange og strenge forbudsregler. På denne avdelingen er omsorgsarbeidet begrenset til fanger som sitter på «forbud» og til pleieoppgaver i forbindelse med sykdom. «I Restriktiv avdeling er det prinsippet om sikkerhet og likhet, det å følge regler likt, som blir det sentrale» (s. 52). En begrunnelse for denne tilstanden blir også tydeliggjort: «Dette henger først og fremst sammen med fangene på avdelingen, at de med brev- og besøksforbud skal holdes atskilt fra resten av fangene. I den grad skjønn utøves, er det snevre skjønnet det gode skjønnet.» (s. 52)

Omsorgsavdelingen er en lukket prosjektavdeling for fanger som har underskrevet kontrakt på at de ikke vil bruke rusmidler under soningen. Modellen for arbeidet her «er svakt orientert mot regler, og sterkt orientert mot omsorg» (s. 48). Med henvisning til omsorg kan det være legitimt for en betjent å bryte en regel - men dette kan også bli kime til konflikt i avdelingen, og med betjenter i andre avdelinger. Det er slik fordi betjentene har hatt et visst rom til å utforme opplegget på avdelingen, og fangene skal kunne «arbeide med seg selv». Det er mer tid og muligheter til samvær mellom fanger og betjenter, de har felles morgen- og kveldsmøte, og de spiser lunsj sammen. Betjentene skal også oppholde seg mest mulig sammen med fangene i avdelingen, og betjentene har noe større beslutningsmyndighet ved skjønnsutøvelse enn ellers i fengslet.

Venteavdelingen. Denne er mellomstasjon før plassering i Omsorgsavdelingen for de som underskriver kontrakt, mens fanger som ikke undertegner kontrakt, i hovedsak forblir i Venteavdelingen. Den er også en oppsamlingsavdeling for utenlandske fanger som ikke snakker norsk eller engelsk. Det er færre regler enn i Restriktiv avdeling og noe friere. Modellen for betjentarbeidet er mer uavklart, hevder Basberg, en mellomting mellom restriktiv- og omsorgsavdelingen. Forklaringen lyder slik: «Det at fangegruppen ikke er mer homogen, og fraværet av bestemte målsettinger i forhold til arbeidet med fangene, ser ut til å ha stor betydning for den frustrasjonen betjentene ved avdelingen uttrykker, og spenningene mellom de to modellene for betjentarbeid som ser ut til å ha utviklet seg ved avdelingen.» (s. 53).

I kapittel 5 blir betjentenes regelbrudd og deres diskusjoner av dette fokusert i tilknytning til 5 eksempler, men uten referanse til hvilke avdelinger eksemplene stammer fra. Basberg vil belyse hva regelbruddene/-diskusjonene er uttrykk for - og hvordan omsorg og omsorgsrasjonalitet blir aktualisert av eksemplene. Eksemplene er gode og meget typiske for at ting som fortoner seg som bagateller utenfor fengslene, ofte kan være svært viktige i et fengsel. Basbergs tolking av at betjenter av og til bryter fengslets regler, er at de finner det rimelig av hensyn til - for å vise omsorg for - fangen(e). To innvendinger mot denne tolkingen nevnes. At alle betjenter overholder reglene kan også være omsorgsfullt for helheten, for samhandlingsklimaet mellom fanger og fange-betjent i en avdeling. En betjent som ved regelbrudd ordner lån av mel til fangenes baking kan sies å være omsorgsfull på kort sikt. Men i et mer langsiktig perspektiv kan det være omsorgsfullt å overholde reglene for å lære fangene å planlegge, at de selv må ordne sine liv.

I kapittel 6 bringes omsorgens mottakerside, fangene, inn. Basbergs samtale med fangen Else er et viktig grunnlag for kapitelet. Vi får vite at fangen setter ord på flere forhold som Basberg selv mener er viktige for å kunne si noe meningsfylt om omsorg i betjent-fange-relasjonen, og kriterier for god omsorg blir skissert. Basberg drøfter dilemmaer som framstår som særlig relevante: Nærhet og avstand, tillit og mistillit, gjensidighet og profesjonalitet. Fangen Else vil ha større nærhet til betjenter, men ikke for nær. Else's til-

lit til betjenter holder ikke til personlige samtaler. De går hun til presten med. Betjentenes taushetsplikt stolte hun ikke på. Basberg framholder at betjentenes nærhet til fangene, deres ofte lidelsesfylte liv, kan være belastende. Glimt fra fangers liv kan tyngde så mye at betjenter snakker sammen om forhold de har blitt betrodd fordi de selv har behov for det. Fanger har påpekt mangelen på gjensidighet i å fortelle private ting. Krav om profesjonalitet tilsier at betjenter ikke skal gjøre det, samtidig som de (omsorgsfullt) kan legge opp til at fanger gjør det. Derfor kan fanger sitte igjen med en følelse av å ha utlevert seg. Basberg viser til en reglementsbestemmelse som begrunner at betjenter skal verne om sin uavhengighet i forhold til fangene (s. 86). Fangene kan komme til å bruke privat informasjon mot betjentene. Videre forstår jeg Basberg slik at kravet om at betjenten må være den ansvarlige part i omsorgsrelasjonen, er uforenlig med å være privat overfor en fange.

I siste og 7. kapittel gjør Basberg først rede for sine grunner for at hun mener det er svak dekning for å hevde at praktisk omsorgsarbeid i fengsel er (kvinne-)kjønnet. Men «de kvinnelige betjentene kan altså se ut til å ha et mer utviklet språk om omsorgsutøvelsen enn de mannlige betjentene» (s. 95). - Dernest tematiserer hun forholdet mellom omsorgsarbeid og omsorgsfulle handlinger. Innarbeidet faglig forståelse av hva omsorgsarbeid er, gjør det umulig for henne å kalle fengselsbetjentenes arbeid for omsorgsarbeid. Koblingene mellom kontrolloppgaver og omsorg er for tett til at dette er mulig for henne (s. 98). Men Basberg fastholder, utvilsomt med rette, at betjenter under vanskelige rammevilkår utøver mange omsorgsfulle handlinger, der betjenten viser at hun er tilgjengelig og villig til å møte fangens behov - og opptrer med respekt for fangen som menneske (s. 100). Basberg ser omsorgsrasjonalitet som et viktig «sensitivende begrep» for å utvikle det omsorgspotensiale som ligger i mange betjentes omsorgsfulle handlinger og tenkemåte. Men hun ser også at kontroll- og sikkerhetsoppgavene vil kunne hindre betjentene i å utvikle omsorgsdelen av sitt arbeid.

Boka framstår dels som ei debattbok der forfatterens prosjekt har vært «å plassere betjentarbeidet som omsorgsarbeid» (s. 95). Men det er også ei fagbok med mange og interessevekkende problemstillinger, drøftinger og stimulerende koblinger over til fagfelt og litteratur som sjelden trekkes inn i fengselsstudier. Deler av boka er også godt skrevet. Som fagbok kan den også kritiseres på enkelte punkter. Siden en aktiv fagkonsulent kunne stimulert forfatteren til å gjøre noe med enkelte svakheter, vil kritikken også ramme forlaget.

Det gjøres ikke tilstrekkelig rede det metodiske opplegget. Mange konsterende utsagn om hvordan forholdene i fengslet «er», f. eks. i kapittel 4, må bety at beskrivelsen er de intervjuede betjentenes versjon. I kapittel 5 burde det vært en mer åpen drøfting av hvordan regelbruddene kan tolkes. Her finnes det ikke en eneste referanse til annen fengselsforskning som er rik på tilsvarende observasjoner av regelbrudd, analyser og drøftinger av dem. Manglende drøfting av materialet i lys av andre perspektiver gjør at omsorgsperspektivet kan framstå som ureflektert. Når dilemmaer i omsorgsarbeidet drøftes i kapittel 6, savner denne anmelder fokus på en grunnleggende og systembetinget mistenksomhet som finnes i alle fengsler («fangen forsøker å lure meg», «fangen kan være en sikkerhetsrisiko»). Denne skiller fundamentalt mellom fengselsbetjenter og profesjonsgrupper som skal yte omsorg. Er det rimelig å gå ut fra at den systembetingete mistenksomheten i fengslene er helt irrelevant for hvilken omsorgskvalitet man kan forvente i fengselsbetjentenes arbeid?

Min siste innvending er knyttet til Basbergs valg av Omsorgsavdeling, som betegnelse på kontraktavdelingen i fengslet. Det formidles at her er det mest omsorg, at omsorgen er mest sentral for betjentene i denne avdelingen. Det metodiske opplegget kan imidlertid ikke bære slike påstander. Denne anmelder undres dessuten over at denne avdelingens strukturelle grunnlag, kontraktsoningen, springes så lett forbi i kapittel 4 der de strukturelle rammene for betjentenes arbeid blir behandlet. Fangene i kontraktavdelingen utsettes for hyppigere urinkontroller og kroppvisiteringer enn fanger på andre avdelinger. Dette betyr at det er disse fangene som hyppigst utsettes for handlinger som (også i følge Basberg s. 98) oppleves som svært krenkende av fangene selv, og også av betjenter. Er det ikke rimelig å anta at der krenkelsene er sterkest og flest, vil også behovet (- både for fanger og betjenter -) for å gå fram med varsomhet og omtanke være størst hvis denne formen for soning skal la seg gjennomføre? Og betjentene vil i sine fortellinger om jobben her være seg dette bevisst, også fordi de selv berøres av krenkelsene de er satt til å utføre. Dette burde Basberg brakt inn og drøftet. Og det er vanskelig å se at de krenkelser som er en del av kontraktsoningen kan gi et faglig godt grunnlag for å kalle avdelingen en omsorgsavdeling. [Man kunne vel med like stor rett kalle den Avdeling for særlige krenkelser - men pent ville det ikke lyde?] Basberg har ikke overbevist leseren om at summen av humanitet eller omsorg er større ved denne avdelingen enn ellers i fengslet, når også de krenkelser som urinkontroll og kroppsvisitasjon utgjør, trekkes inn i regnskapet. Min uro for at det kan være tvert imot, forsterkes av Basbergs mangel på grundighet på dette viktige punktet.

Leif Petter Olaussen
Universitetet i Oslo